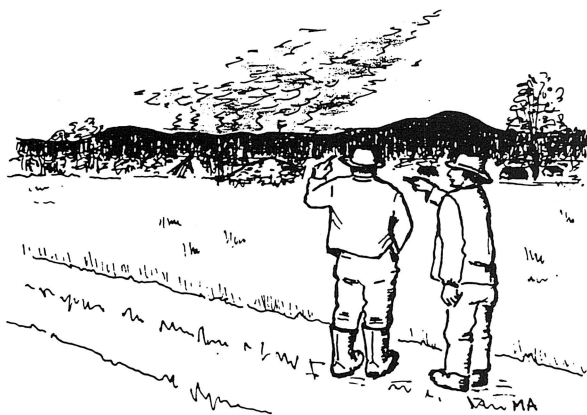

Den stora branden

Första världskriget som pågått under tiden 1914-1918 hade satt stora delar av Europa i brand. Efter freden 1918 började de drabbade ländernas folk inrätta sig efter fredliga förhållanden och ett omfattande återuppbyggnadsarbete. Sverige hade undgått att dras in i världsbrand och ödeläggelse. Det mest påtagliga som märkts var ransoneringar och mobiliseringar. Men fredsåret 1918 skulle innebära andra hemsökelse i trakten, bl.a. grasserade "spanska sjukan" och krävde sin tribut i socknen. I Krånggården i Rothagen utplånades en hel familj under några få dagar.

Under försommaren 1918 rådde varm och torr väderlek som växlade med otaliga kraftiga åskväder som drog fram i hela länet. Före midsommar detta år kunde kraftiga moln av brandrök ses västerut över horisonten. En omfattande skogsbrand hade blossat upp på utskogen. Gunnar Påhls i Ryssa

Den ovanligt heta försommaren 1918 upptäcktes kraftiga rökmassor över horisonten västerut mot Sollerö utskog. "Den stora branden" hade brutit ut och ängsliga bönder förberedde sig för släckningsarbetet.

berättar att hans far, Anders Påhls, och hans kamrat Myrmans Sven var de första som upptäckte branden. De befann sig i trakterna kring Middagsberget och såg kraftig rökutveckling bort mot Sävsjöarna. Anders hade förundrat sig över den kraftiga röken men Sven hade skämtsamt kommenterat detta med: "å ändå a du bar jätt oga". Anders var snickare och hade förlorat ett öga genom olyckshändelse. De ordnade sedan så att branden anmäldes till skogsbrandfogden som hade att svara för att släckningsmanskap uppbadades.

Enligt en förordning från 1914 (SFS 1914:281) stadgades att varje socken skulle vara en brandrote och i varje rote skulle finnas en brandfogde som utsågs av kommunalstämma och förordnades av länsstyrelsen. Det ålåg brandfogden att ordna och leda släckning samt anmäla brott om sådant konstaterats. Det fanns en skyldighet för varje arbetsför man mellan 18 och 60 år att inställa sig och delta i släckningsarbete. I förordningen fanns även bestämmelser om möjligheten att fälla träd, anlägga moteld och övriga åtgärder som ansågs nödvändiga vid släckning av brand. Släckningsmanskapet stod under brandfogdens befäl och fick inte utan hans medgivande lämna brandplatsen. För sina insatser under släckning kunde ersättning utgå av statliga medel. Proviant skaffades även genom statens försorg. Den som inte åtlodde brandfogdens givna order kunde straffas med böter. Det berättades om nitiska brandfogdar som stoppat vägfärande och beordrat dem till släckning vid brandplatser i skogen. Så skedde dock troligen inte vid detta tillfälle.

Efter det att författningen trätt i kraft fattade kommunalstämman på Sollerön ett enhälligt beslut den 25 dec. 1914 att tillsätta en brandfogde och utsåg Anders Hagman från Rothagen med fjärdingsmannen Bråmå Jöns Jönsson i Bengtsarvet som suppleant. Förordnandet gällde i tre år och den 27 dec. 1917 fick de bägge förlängt förtroende under ytterligare tre år.

Sannolikt kunde branden vid Sävsjön sprida sig obehindrat under några dagar innan släckningsmanskap kunde ta sig till platsen och påbörja släckningen. Branden var lokaliserad till trakterna kring Fux Andersknallarna nordost om Norra Sävsjön. Närmaste by angavs vara Gävunda på 8 kilometers avstånd. Några egentliga vägar fanns inte vid denna tid utan endast buförstigar för klövvedon eller hästsläpor, antingen över Vimo och Säxa fäbodrar eller via Garberg och Oradtjärnbergs fäbodrar mot Norra Sävsjön. Av denna anledning dröjde det således avsevärd tid innan manskap fanns på brandplatsen. Den egentliga slättertiden hade ännu inte inletts och möjligheterna att frigöra arbetsfört folk i mitten av juni var förhållandevis goda.

Branden rasade på Björka, Flenarnas, Borbergs och Övre Lövbergs utskog och var koncentrerad till de smärre höjderna Södra och Norra Fux Andersknallarna. Det berättas att elden blossade upp på sina ställen så att

*Efter en skogsbrand kunde tjockbarkiga tallar klara sig men i yngre bestånd blev endast enstaka träd kvar. Torra spretiga stammar återstod oftast på brändorna.
Foto från Skogshögskolans bildarkiv.*

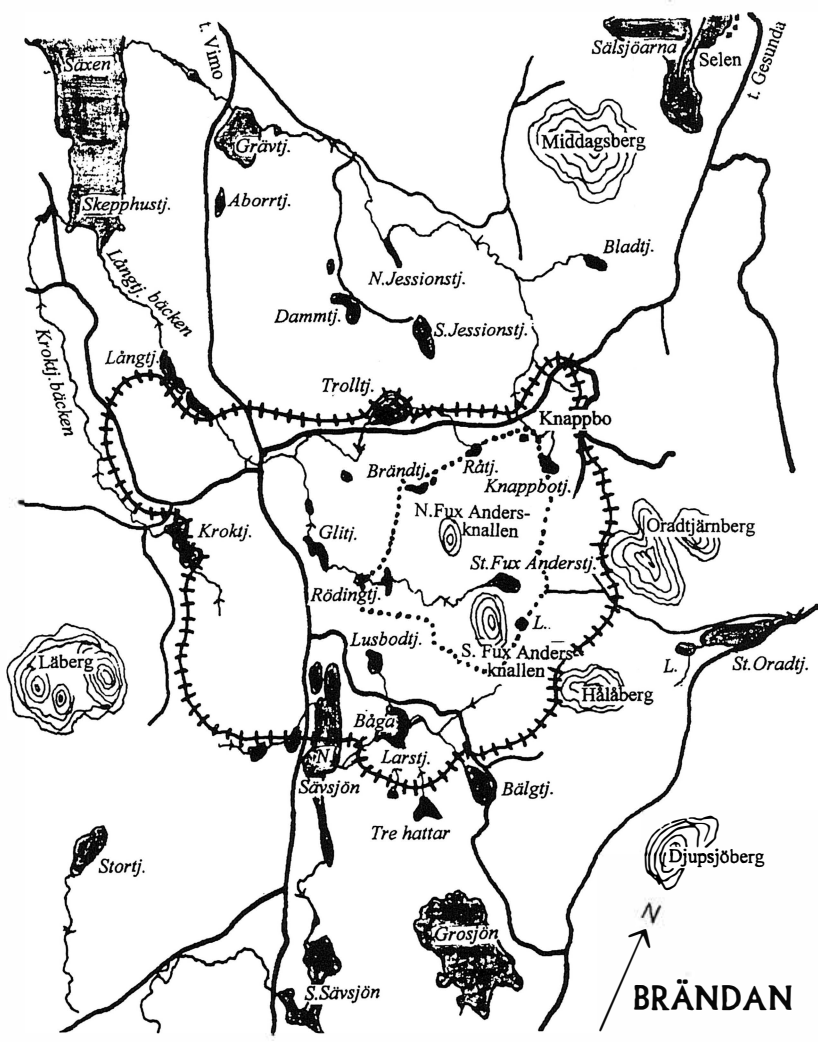
folk fick springa för livet för att undkomma. Släckningsmanskapet kunde dock få hejd på branden norrut vid Trolltjärn och upp mot Knappbo, västerut stoppades den vid Krokttjärn, söderut ungefär vid mitten av Norra Sävsjön och mot Trehattjärn. Österut hade elden nått Håååberg och Oradtjärnsberg men tycks ha hejdats vid ett stråk av blötmyr mellan dessa berg. En uppskattning av brandområdet visar att det sträckte sig mellan Håååberg, området kring Trolltjärn och Sävsjön - en dalgång som till ytan utgör omkring åtta kvadratkilometer.

Av skogsvårdsstyrelsens årsstatistik för 1918 anges att omkring 725 hektar skogsmark omfattades av branden, som var den största i länet detta år, den mest omfattande i landet enligt andra källor. Skogen bestod av ett blandat tall- och granbestånd, beräknat till 50 års medelålder. Brandskadan blev värderad till 145.000 kronor - en stor summa vid denna tid.

Om orsaken till branden spekulerades en hel del i bygden. Det gick rykten om fiskare eller jägare som slarvat med eld. Det förekom vid denna tid även betesgång med kreatur men det är inte vederlagt att det fanns vallkullor vid Sävsjön före midsommar detta år. Långfåbodarna brukade normalt nyttjas längre fram på sommaren. Den officiella brandorsaken angavs till "åskslag" och faktum var att denna sommar uppträdde många åskbyar som anställde bränder överallt i länet. Skogsvårdsstyrelsen rapporterade tretton skogsbränder i Dalarna under juni-juli 1918 och nio av dessa orsakades av blixtnedslag. Sommaren var tydligen extrem eftersom nästa år endast hade ett liknande fall. Även under 1920 inträffade bara ett fall av skogsbrand till följd av åska.

Någon rapport från brandfogden beträffande denna brand finns inte bland kommunalstämmans arkiverade handlingar. Det framgår dock att brandfogde Hagman beviljades ersättning för resor och dagtraktamente med 50:- den 4 okt. 1918. Med hänsyn till den tidens penningvärde torde hans omkostnader vid branden ha varit betydande. Att uppbåda folk, ordna med transporter och organisera släckningen var ett omfattande arbete. Exakt hur stor styrka som uppbådades finns inga uppgifter på, det sägs endast att det var en "massa" folk. Branden lär ha rasat i över två veckor och sedan återstod ett drygt arbete med eftersläckning.

Området kring Fux Andersknallarna fick efter 1918 namnet "Brändan" (eller "Brändö" på Soldmål), ett svartbränt ödelagt landskap med torra brandskadade trädstammar som stack upp här och där. Namnet blev accepterat i folkmun men finns inte angivet på några kartor. Att branden var den största i länet visar att kostnaden för släckningen uppgick till 7.000:- - omkring en tredjedel av den totala kostnaden för de tretton bränder som inträffat. Några rättsliga följder blev det inte eftersom brandorsaken var känd -åsknedslag- och annat inte kunde bevisas.

+-----+ det ungefärliga ytområdet som brandhärjades.
 naturvårdsreservat. ————— nuvarande vägsystem.

Skissen visar trakten mellan Söxen och Sävstjön med markering av det ungefärliga området som brandhärjades och som sedermera kallades "Brändan".

Enligt Skogsvårdsstyrelsens rapport omfattade branden totalt 725 hektar skogsmark.

Numera finns ingen som var med om den stora släckningen av den stora branden men en del har hört berättas om den.

Gunnar Påhls i Ryssa - efter upptäckten av branden ingick hans far i den styrka från Ryssa som tog sig till platsen över Vimo. Hans far berättade att det var många människor som deltog och en del kom även till platsen över fåbodstigarna från Garberg.

Helmer Broman i Ryssa hörde också talas om att Påhls Anders och Myrmans Sven upptäckte branden. Området gav ett ödsligt intryck med enstaka förbrända stammar som stod kvar. Han minns detta eftersom han vistades mycket där på jakt och fiske. De kvarvarande trädstammarna togs tillvara som kolved och det var många som arbetade där med kolvedhuggning efteråt. Han minns bl. a. ett par Gagnefskarlar som var där på huggning. Den ene hette Bernhard men de kallades allmänt bara för PA och PO.

Lennart Bälter berättar efter sin far -Johan Bälter- som i början av 20-talet var med på Brändan på frö- och plantsättning trots att han då var ganska ung. Det hade varit ganska många kvinnor med på frösättning. På sina ställen var det så hårt bränt i markerna att de fick bära jord till utfyllnad där de beräknade att frön skulle kunna gro. Många drygade ut kosten genom att meta i sjöar och tjärnar. Fadern brukade skrattande berätta, att de kastade mört och mindre fiskar i Sörbu Lars kruka. Han var inte så noga med maten och hans fiskar brukade bli ganska sura vilket inte bekom honom alls.

Fröplanteringslagen gick på linje över det markområde som skulle planteras. Kvinnor deltog ofta i detta arbete.

Foto: Alfred Backlund, Skogshögskolans bildarkiv.

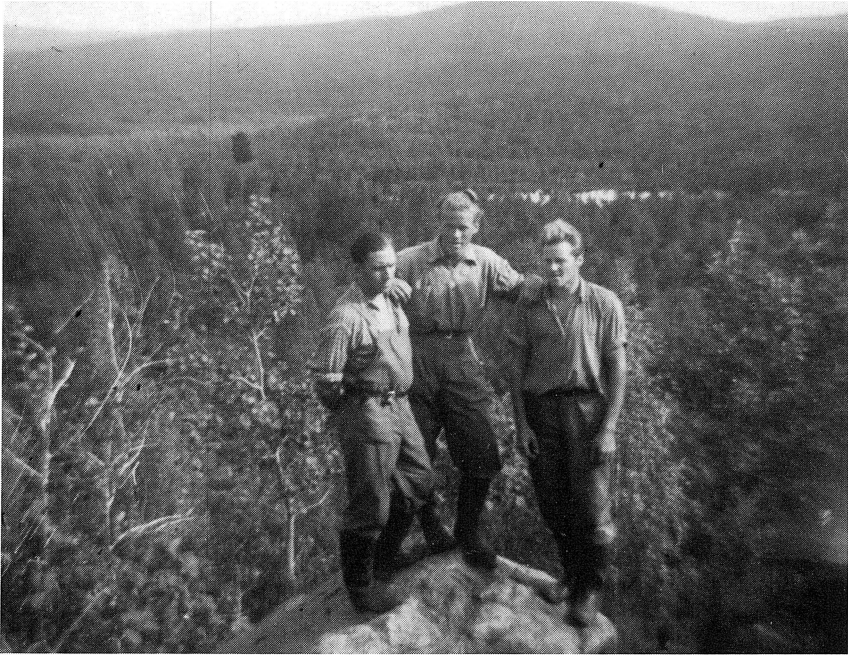
Sixten Bondesson i Gesunda hörde talas om branden under en del kvällsprat i skogskojorna vintertid. Det hade brunnit mellan Oradtjärnberg och Läberg och det brandhärjade området lär ha varit fyra mil i omkrets. Det uppbådades mycket folk och det hade gått extratåg från Vika till Vimosågen som då var närmaste järnvägsstation. De fick sedan gå över Säxa till brandplatsen. Det fanns vissa möjligheter till inkvartering i skogskojor och i fäbodrar. Han vet att det var mycket kolvedhuggning efteråt.

Bröderna Karl Stunis och Albert Stunis berättar att deras far Stunis Anders Olsson i Gruddbo var med och släckte. Det brann i flera veckor eftersom det var svårt att få folk till platsen. De tog sig till Garberg och sedan vidare västerut på buförstigar. Bara att ta sig dit var ett dagsverke. Det fanns inga ordentliga vägar på den tiden. Det var likadant för dem som gick från Vimo. Fadern brukade berätta att det var strax efter första världskriget men det var ingen militär personal kallad dit. Troligen var det någon skogvaktare som ledde släckningsarbetet på platsen. Det var den största branden i landet sades det.

Skogvaktare Rune Karlsson uppger att tallfrö sattes på plantsängar på Brändan. Sedan fröna grott togs plantorna upp och sattes på områden som skulle planteras. Det var en fördel för plantorna att dras upp i samma jordmån. Det fanns också en plantskola i Siknäs varifrån plantor togs till Brändan. Han vet också att i trakterna kring Norra Sävsjön anträffades resterna av en murad spis och en stenlagd brunn och det är troligt att det funnits någon byggnad där som eldhärjats vid tillfället. En tid efter branden visade det sig att Brändan blev till utmärkta lingonmarker. Folk från Gävunda rodde över Säxen och gick till Brändan, där de fick mycket goda lingonskördar som bars hem i fyllda kontar. Från Kroktjärn och österut mot Fux Andersknallarna växte det upp en gles björkskog. Det visade sig att björkarna fått dåligt rotsystem och många av dem vräktes ned vid en storm i början av 1980-talet.

En del erfarenheter gav branden och vid en kommunalstämma den 6 juli 1919 gjordes en framställning om att bygga ett brandtorn för bevakning. Det gavs i uppdrag till kommunalnämnden att utreda en lämplig plats för brandtornet och kostnadsberäkna anläggningen. Dessutom skulle undersökas om de tre stora ledande trävarubolagen var villiga att lämna bidrag till tornet. Detta var troligen första steget till den brandbevakningsanläggning som sedan kom till stånd på Säliträdsberget - Sollerö sockens högsta berg och som fungerade fram till 1950-talet.

Under laga skiftet som påbörjades under 40-talet var en av de inledande arbetena parallellhuggning för avfattning vid värdering av skogsmarkerna. Det kunde konstateras att kring Fux Andersknallarna hade plantsättningen resulterat i ett omkring dubbelt manshögt bestånd av tall. Marken var

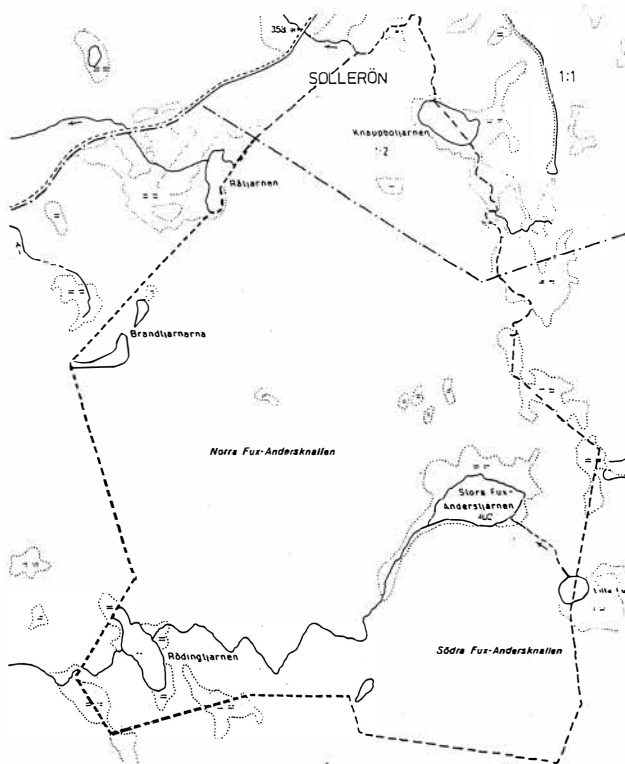

Tre parallellhuggare på ett av Fux Andersknallens stenblock vid laga skiftesarbete på 1940-talet. Lövskogen dominerade på knallens västsida. Läberget i bakgrunden och Sävsjöns vatten skimtar. Fr.v. Albin Andersson, Helmer Nilsson och Lars Ullup.

Foto: Kalle Nilsson.

storblockig med mager morän och på sina håll gapade stora tomma ytor mellan blocken. På lägre nivåer fanns utbredda lövskogsbestånd. Området gav fortfarande intryck av en skogsbrandhärjad natur och de många brända stubbarna förstärkte intrycket.

Under 1980-talet väcktes intresse för området som bedömdes vara representativt för en typisk s.k. "lövbränna", tidigare en vanlig naturtyp men numera ytterst ovanlig på grund av den senare tidens utveckling inom skogsbruket. Lövbrännan är lokal för unik växtlighet och djurliv som kan betecknas som utrotningshotad. I länsstyrelsens miljövårdsenhets förslag till ett naturreservat vid Fux Andersknallarna sades att området var en god representant för "lövbrända". "Skogen innehåller en mångfald livsmiljöer för sällsynta arter av växter och djur, knutna till den skogsmosaik som brandpåverkad skog erbjuder".

Naturvårdsområdet vid Fux Andersknallarna med den gränsbestämning inom "Brändan" som fastställts av Länsstyrelsen i Dalarna.

Länsstyrelsen beslöt den 21 april 1997 att bilda ett naturreservat vid Fux Andersknallarna. Reservatet omfattar totalt 228 hektar varav 222 hektar landareal. Sex hektar är alltså vatten eftersom Rödingtjärn, Brändtjärn och Stora Fux Anderstjärn ligger helt inom området. Gränsen tangerar Råtjärn, Knappbotjärn och Lilla Fux Anderstjärn. Reservatet omfattar således området kring de bägge Fux Andersknallarna och upp mot Knappbo (se karta). Fastigheter som berörs är en del av Sollerön 1:1 och del av Gesunda 172:1. De angivna naturtyperna är 126 hektar barrskog, 71 hektar lövskog, 13 hektar myrmark och 12 hektar berg. Länsstyrelsen har att svara för tillsyn av reservatet genom naturvårdsförvaltningen. I beskrivningen anges även att "området är ett naturskogsområde med stora lövbestånd som uppkommit efter skogsbränder. Rika örtdominerade partier kring tjärnar och fuktiga

områden avlöser magra tallmarker och rena lövbekstäånd". Området bedöms ha mycket höga naturvärden.

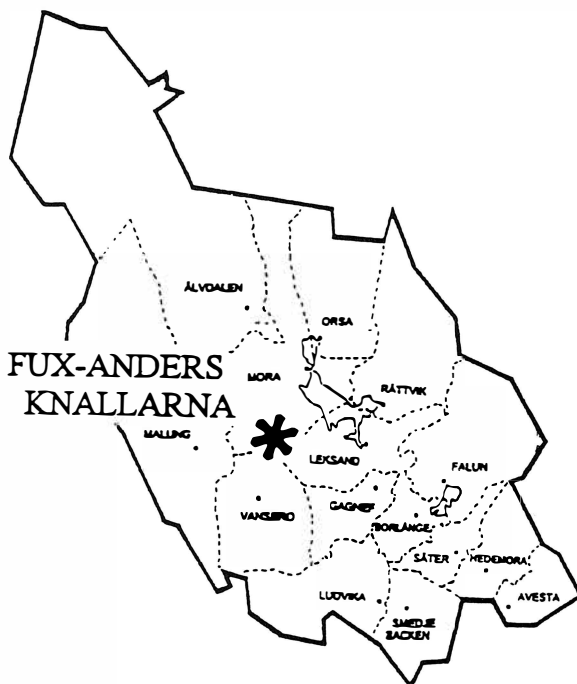
Länsstyrelsen har i reservatföreskrifterna utfärdat skydd mot intrång med stöd av naturvårdslagen. Jakt på älg, rådjur, hare och räv skall vara tillåten men ej byggnation av passhydda eller jakttom. Fisket är tillåtet som tidigare men ej kalkning av vatten. Vissa delar av reservatet är planerade för aktiv avbränning.

Den utrotningshotade vitryggiga hackspetten har observerats vid Fux Andersknallarna

Aktiva naturintresserade har på området gjort en hel del intressanta observationer, bl.a. den vitryggiga hackspetten. Även andra sällsynta arter har setts, t.ex. bivråk, svarthätta, grönsångare och järpe. Växtkännare har även vistats på reservatsområdet och registrerat intressanta arter, varav kan nämnas vårfryle, plattlummer, ängskovall, slätterfibbla, piprör och ärenpris. Flera arter av "rödlistade" lavar har också iakttagits som varglav, aspege-lav och violett tagellav.

Vem var egentligen “Fux Anders” som gett namn åt de två karga bergknallarna på Sollerö utskog? Den muntliga traditionen har bleknat och kyrkböckerna ger inga direkta ledtrådar. Det tycks dock tidigare ha funnits ett sådant gårdsnamn men kanske Fux bara var ett smeknamn och hans riktiga gårdsnamn ett annat. Husförhörlängderna från 1730-talet upptar i varje fall inget sådant gårdsnamn. Enligt Bror Lindén förekom en Fuchz Anders Andersson i en dombok vid Mora tingslag år 1690. I ett tingsprogram från 1699 framgår att en rättviksbonde besvärade sig “mycket över Fux Anders på Soll tröghet att betala 12 riksdaler kopparmynt som han blivit skyldig på ett hästbyte för tre år sedan”. Tydligt var Fux Anders en hästkarl som sålde hästar på marknader o.d. och detta kan vara upphovet till namnet. Fux är ju beteckning på en rödaktig häst med röd eller ljusare pannlugg, man och svans. Kanske hade Anders specialiserat sig just på denna hästtyp.

Fux Anders har fått sitt namn på naturvårdskartan i sin position mitt i länet när knallarna nu blivit reservat.

I slutet av 1600-talet förekom även en Fuchs Pär Andersson i ett tingsprotokoll. Kanske var det en broder? I John Granlunds uppsats om "Familj och gård" i Gruddboken uppger han att en kvarn byggdes i Mångån under slutet av 1600-talet av Fux Per och Rull Nils Olsson. Detta skedde i samband med att kronohemmanet anlades för den förste chefen för Mora kompani som var kapten Johan Bratt af Höglund (död år 1698). Gårdsnamnet Fux användes således tidigare av flera personer men på senare tid är det helt okänt.

I en revbok från 1839 för Häradsarvets by anges en "Fuxtäppa". Lindén uppger även att ett åkerstycke söder om Bodarna norr om Revnäs kallades för "Kulfux". Han menar i sin undersökning att Fux Andersfolk i gamla tider brukade valla sina kreatur på utskogen i området invid knallarna och att en vilplats, en s.k. "sov-hol" uppkallats efter Fux Anders och sedan även bergknallarna intill. Rester av bosättning anträffades på Brändan och man kan bara spekulera över vem som från början anlade bosättningen.

Av solleröskogens många berg hör det till sällsyntheterna att de fått namn efter någon person. Möjligen kan Bosberg och Kansberg/Svenbacken antyda gårdsnamn. Kanske var Fux Anders en driftig och dugande man eftersom han fått ge namn åt de bägge höjderna och tjärnen. Efter 300 år är Fux Anders glömd men hans namn finns kvar på bergsknallarna på utskogen som genom den stora branden nu skyddats av naturvårdslagen genom länsstyrelsens beslut.

Helmer Nilsson